

שער ד: מנחה

א. הש"ץ בטלית

יש מנהג חסידים שבתפילת מנחה של שבת הש"ץ מתעטף בטלית אחרי חצי קדיש של אשרי ובא לציון (זיו השבת עמ' רלד בשם ס' הכוונות).

הטעם: משום שאחרי חצי קדיש אומרים: ואני תפילתי לך ה' עת רצון וכו' (תהלים ס"ט יד), לכן מתעטף הש"ץ בטלית בשעה שמזכירים את ה"עת רצון" (ז"ה שם).

ועוד, בשעה שהש"ץ יאמר "ואני תפילתי" יקיים את הנאמר (תה' ק"ב א) תפלה לעני כי יעטוף, ויתעטף בטלית (ז"ה שם בשם בני יששכר).

ב. ובא לציון

בשבת (ויו"ט) אומרים ובא לציון במנחה ולא בשחרית כבימי חול (רמ"א סי' רצב סע' א).

הטעם: הפסוקים ובא לציון וכו' ואני זאת בריתי וכו' (ישעיה נ"ט כ וכא) נתקנו בשחרית בחול במקום למוד יומי בנביא בכל יום, "שרבתה העניות והיו צריכים למעשה ידיהם ולא יכלו לעסוק בתורה כ"כ, לפיכך בשבת ויו"ט שקוראים בתורה ובנביא אין אומרים ובא לציון שכבר קראו בנביא, ואע"פ כן אומרים אותו במנחה שלא ישתכח בימות החול" (שבלי הלקט סי' מד בשם רש"י).

ועוד, אין אומרים בשבת בשחרית "מפני טורח הציבור שלא יכבד על הזקנים והעוברים והמניקות אם יאחרו כ"כ בבית הכנסת, ויצומו עד אחרי אמרם כל הסדר" (כלבו סי' מ).

ועוד, משום שהיו דורשים לפני תפילת מנחה ובסוף הדרשה הדרשן היה מדבר מעניני גאולה וקדושה, לכן אומרים אחריה ובא לציון גואל וכו' קדוש קדוש (אבודרהם עמ' קכב).

ועוד, לפי שהיו דורשים ברבים בכל שבת ויו"ט לפני המנחה, היו אומרים אחר הדרשה סדר קדושה ובא לציון, משום דכתיב (הושע ח' י) גם כי יתנו בגויים עתה אקבצם, שבזכות התורה שהם שוננים עתה אקבצם מן הגלות, "יתנו" כמו (דברים ו' ז) ושוננתם – תרגומו ותתנינון, לכן קבעו במנחה לומר סדר קדושה בשבתות ובימים טובים (סידור רבינו שלמה מגרמייזא עמ' קפא).

ג. ואני תפילתי

בשבת בתפילת מנחה לפני קריאת התורה אומרים פסוק בתהלים (ס"ט יד) **ואני תפילתי וכו'** (רמ"א סי' רצב סע' א).

הטעם: משום "דכתיב למעלה הימנו (תהלים ס"ט יג) ישיחו בי יושבי שער ונגינות שותי שכר, כך אמר דוד לפני הקב"ה: רבוש"ע אומות העולם ביום שמחתם וביום אידם הם שותים ומשתכרים ומרננים בבית משתאותיהם כל היום, ואין מזכירים שמך, אבל אנו לא כן משהגדלת השמחה לישראל ובא יום מנוחתי ושמחתי, לאחר שאני שבע ומעונג ומפונק אינני שוכחך, וכשמגיע זמן תפילה אני פוסק מבית משתיי ותענוגיי וקופץ לתפילתי לעת רצון ושעה קבועה, ונותן הודאה על חלקי, לכך נהגו לומר כך במנחה בשבת. ומה נשתנה מנחת שבת ממנחת יו"ט לומר פסוק זה? מפני שתיקן עזרא שיהו קורין בתורה במנחה בשבת מפני יושבי קרנות, לכך אנו מודים על חלקנו שלא שמנו כמשפחות האדמה לשבת בקרנות, אלא לעת רצון ותפילה; אנו תדירים להתפלל, אבל ביו"ט לא תיקן עזרא כן", ושעת קריאת התורה היא שעת רצון"א (סדור רש"י סי' תקיג, ב"ח סי' רצב ד"ה סדר).

ועוד, לפי שתפילת מנחה של שבת נהגו להתפלל אחר שאכלו ושתו הרבה, ואמרו בפרק הדר עם הנכרי (עירובין סד.) שתוי יין

א טעם זה מובא בטור (סי' רצב) בשם המדרש, אבודרהם מביא את דברי הטור ומוסיף: ולא מצאנו המדרש. ועיין כלבו סי' מ וכתר ש"ט סי' תצט.

שער ד: מנחה

קנה

אל יתפלל, ואם התפלל תפלתו תפלה, לפיכך מבקשים שתהיה תפילה זו בעת רצון, אבל ביו"ט מתפללים מנחה סמוך לערב כשאר ימות החול (אבודרהם עמ' קעז).

ועוד, "לפי שאליהו נענה במנחה (מל"א י"ח לו) והוא עת רצון" (המנהיג סי' ס).

ועוד, שעת מנחה של שבת היא, לפי הקבלה, שעת רצון מיוחדת שבה מתקבלות התפילות ולכן אומרים אז ואני תפילתי לך עת רצון (זהר ח"ג דף קכט ע"א, אדרא זוטא דף רפח ע"ב).

ד. ישמחו במלכותך

לפי נוסח ספרד אומרים ישמחו במלכותך בשמונה עשרה של מעריב לשבת, שחרית ומוסף, אבל לא במנחה.

הטעם: משום שבשעת מנחה של שבת היא עת פטירתם של יוסף, משה ודוד^ב (יעב"ץ בסדור ב"י דף קפז).

ה. וינוחו בם

יש נוהגים לומר בתפילת מעריב "וינוחו בה", בתפילת שחרית ומוסף "וינוחו בו", ובתפילת מנחה "וינוחו בם" (והנחילנו וכו' שבתות קדשיך וינוחו בם כל ישראל) (מג"א סי' רסח סק"ג).

הטעם: בלילה השבת משולה לכלה בבית אביה, בשחרית ומוסף לכלה בבית חמיה, שעיקר השמחה בבית החתן ובמנחה לכלה בבית בעלה שהשמחה אצל שניהם (שיורי כנה"ג סי' רסח סק"ב). ועוד, במנחה נכון לומר והנחילנו וכו' שבתות קדשיך בלשון רבים ולא שבת קדשיך "כי כבר פנה יום שבת זה ולא שייך

ב ראה באה"ט או"ח סי' רצב סק"ג. אפשר שמטעם זה נוהגים לומר הקדיש שלפני שמו"ע ושלוש ברכות ראשונות בחזרת הש"ץ בניגון של חול (ספר היובל של קהלת אהבת תורה בחיפה עמ' 63).

ג סדורים תהלת ה', שער יששכר, תכלאל השלם ואחרים.

להתפלל על המנוחה בו, ומתפללים על השבתות הרבות הבאות ולכן מדויק הלשון וינוחו בס" (תו"ת שמות ל"א אות כט)⁷.

1. מזמור קי"א

יש נוהגים לומר מזמור קי"א (אודה ה' בכל לבב) במנחה של שבת אחרי קריאת התורה (סדור ב"י ליעב"ץ, שער השמים לשל"ה)⁸.

הטעם: ע"ש המובא ברש"י (שבת כ"ד.) בשם תשובת הגאונים "שהיו רגילים לקרות בנביא בשבתות במנחה עשרה פסוקים", ולפי המבואר בתוספות (שם ד"ה שאלמלא ומגילה כא. ד"ה הקורא) הכוונה לקריאה בכתובים, ואכן במזמור זה קי"א עשרה פסוקים, וכנראה שבו היו מפטירים בשבת במנחה (לקוטי מהרי"ח ח"ב דף עד)⁹.

צדקתך

2. שלשה פסוקים

נוהגים לומר במנחה של שבת שלשה פסוקים מתהלים שמתחילים ב"צדקתך": "ל"ו ז – ע"א יט – קי"ט קמב (או"ח סי' רצב סע' ב).

הטעם: פסוקים אלה הם של צידוק הדין, "משום כבודו של משה רבינו ז"ל שנפטר באותה שעה בשבת" (סדר ר' עמרם גאון דף ל בשם שר שלום גאון)¹⁰.

ד וראה שו"ת יחוה דעת ח"ה סי' ל.

ה ויש מוסיפים אף קי"ב (סדור שער יששכר ושיני חברון).

ו ומאחר שגם במזמור קי"ב עשרה פסוקים אפשר שלכן היו שהוסיפו אותו. שני המזמורים ערוכים על פי אל"ף בי"ת, וראה אנצ' תלמ' ערך הפטרה הערה 85. בנוסח הספרדים מזמור קי"א הוא "מזמור קדיש יתום", ונאמר אחרי שהש"ץ מסיים תפילת העמידה וקדיש תתקבל (סדורים תפילת החודש, תפילת ישרים, תכלאל, כתר ש"ט סי' תקטו), הטעם: בהתאם לפסוקי "צדקתך" שנאמרו לפני קדיש תתקבל אומרים במזמור זה אחרי הקדיש "וצדקתו עומדת לעד".

א דעיינן תוס' מנחות ל. ד"ה מכאן וזהר פר' תרומה (דף קנו.) פסוק ועשית שלחן ד"ה פתח ר' חייא, וב"ח או"ח סי' רצב, ספר חסידים אות תתריח, ובשבלי הלקט סי' ככו "שמסורת בידינו מאבותינו שמשה רבינו ע"ה נפטר בשבת במנחה".

ועוד, שלושת הפסוקים של צידוק הדין לשלשה שנפטרו בשבת: יוסף משה ודוד (באה"ט סי' רצב ס"ק ג, זהר תרומה עמ' רעח).

ועוד, "להצדיק הדין על הרשעים שמחזירים לגיהנם במוצאי שבת" (שבלי הלקט סי' קכו).

ועוד, כנגד שלושת עיקרי האמונה: מציאות השם (אלהים מי כמוך), תורה מן השמים (ותורתך אמת), שכר ועונש (משפטיך תהום רבה) (ענף יוסף-אוצר התפילות דף שצא בשם בעל העיקרים)².

ועוד, "לפי שאחר המנחה אוכלים סעודה שלישית, ואמרינן במס' שבת (ק"ט): שכל המקיים ג' סעודות ניצול מג' פורעניות: מחבלי משיח, ממלחמת גוג ומגוג ומדינה של גיהנם, ואלו הג' הפסוקים נהגו לאמרם ע"ש אלו השלש צדקות שיעשה עמנו" (אבודרהם עמ' קפ).

ועוד, כנגד תחנון של ימי החול שאין אומרים בשבת, לפיכך בכל שבת אשר אם היה באותו היום יום של חול לא היו אומרים בו במנחה תחנון, גם אין אומרים צדקתך בשבת (לבוש סי' רצב סעי' ב).

ח. סדר הפסוקים

לפי נוסח אשכנז סדר שלושת פסוקי צדקתך שאומרים במנחה של שבת הוא: צדקתך צדק, וצדקתך אלהים, צדקתך כהורי אל (סדר ר' עמרם גאון, מחזור רומא)³.

לפי נוסח ספרד הסדר הוא: צדקתך כהורי אל, וצדקתך אלהים, צדקתך צדק (מחזור ויטרי עמ' 179)

הטעם: בנוסח אשכנז "הולכין ומוסיפין בהפלגת שבח של צדקות השי"ת" (פרישה טור או"ח סי' רצב ס"ק ו, לבוש שם), היינו: בפסוק

ב ותורה ניתנה בשבת (שבת פו).

ג בנוסח סדר רע"ג שמביא האבודרהם סדר הפסוקים הוא לפי נוסח ספרד. וראה הערת ש. הורוביץ ויטרי עמ' 179 אות ס', בסדר ר' סעדיה גאון הוצ. דוידזון הסדר הוא: וצדקתך אלהים, צדקתך כהורי אל, צדקתך צדק לעולם, ועיין שם עמ' קכב בהערות.

קנח

מדור ד: שבת בשבתו

הראשון אין בו שם השם, בשני נאמר אֱלֹהִים, ובשלישי שם הוֹיָה (נתיב בינה ח"ב עמ' 288)
ועוד, לסיים בשם ה', כדי שיאמרו הקדיש סמוך לה' (מט"מ סי' תפה).

הטעם של נוסח ספרד: שכך סדורם בתהלים – פסוק ראשון בפרק לו, שני בפרק עא ושלישי בפרק קיט (טור סי' רצב).
ועוד, סדר הפסוקים לפי הסדר בפסוק (ירמיה י' י) וה' אלהים אמת, פסוק ראשון נאמר בו שם ה', בשני: אֱלֹהִים ובשלישי: אמת (כלבו סי' מ).

ועוד, "שצריכים לחתום אמת" (שבלי הלקט סי' קכו).
ועוד, משום שכל פסוק בסדר זה יש בו מעלה מפסוק שלפניו, פסוק ראשון מתאר את צדקות ה' "כהררי אל", פסוק שני מוסיף "עד מרום", בפסוק שלישי נאמר "צדקתך צדק לעולם" שהיא מעלה גדולה משניהם (שם).

ט. בעמידה

נוהגים לומר פסוקי צדקתך במנחה של שבת בעמידה (שבלי הלקט סי' קכו).

הטעם: פסוקים הללו נאמרים כצדוק הדין על מות משה, וי"א גם על מות יוסף ודוד, שמתו בשבת בשעת מנחה, וצדוק הדין נעשה בעמידה "כאדם שעומד לפני הדיין ומקבל עליו את הדין ואומר יפה דנת" (שם).

ועוד, יש בפסוקי צדקתך משום אמירת עדות על אמיתות התורה – "ותורתך אמת", ומתן עדות הוא בעמידה" (שם).

ד ראה דברים י"ט יז ורש"י שם.

י. צדקתך ותחנון

אין אומרים צדקתך בתפילת המנחה בשבת, אם היה אותו יום של חול לא היו אומרים בו תחנון (או"ח סי' רצב סע' ב).

הטעם: הואיל ופסוקי צדקתך נאמרים משום צדוק הדין (לפטירת משה רבינו, וי"א אף יוסף ודוד שנפטרו בשבת בשעה זו), לכן אין אומרים אותם בימים של קצת שמחה או הלל (כלבו סי' מ^ה).

ועוד, הפסוקים נאמרים במקום תחנון לפיכך בימים שאין אומרים תחנון בחול אף אין אומרים צדקתך בשבת (לבוש סי' רצב).

יא. בשבת שובה

יש נוהגים שאין אומרים צדקתך במנחה של שבת שובה (ילקוט מנהגים עמ' 19¹).

הטעם: משום שבפסוקי צדקתך אומרים "משפטיך תהום רבה", ובימים אלה שבין ר"ה ליוה"כ אנו מבקשים: אל תבוא במשפט עמנו, ומתפללים שיעשו עמנו לפניך משורת הדין (מהרי"ל עמ' דש, מובא בד"מ סי' תרב).

יב. בין מנחה למעריב

"ונהגו שלא לקבוע מדרש (בשבת) בין מנחה למעריב" (רמ"א סי' רצב סע' ב).

הטעם: משום שבשבת לפנות ערב היא שעת פטירתו של משה רבינו, וכן של יוסף ודוד², ושנינו (מור"ק כב:): חכם שמת בית

ה לדעת הרמ"א גם צדוק הדין אין אומרים בימים אלה ראה או"ח סי' תכ סע' ב.
 ו יש נוהגים שאומרים (מס"מ סי' תתלג, שכנה"ג סי' תקצח בהגהות ב"י אות א, לוח א"י).
 ז סרע"ג דף ל' בשם שר שלום גאון, תוס' מנחות ל. ד"ה מכאן.
 ח זהר פרשה תרומה עמ' רעה, באה"ט סי' רצב אות ג.

מדרשו בטל, אב בי"ד שמת כל בתי מדרשות שבעירו בטיילין וכו', נשיא שמת בתי מדרשות כולן בטיילין" (מחצה"ש סי' רצב סק"ה)^ט.

יג. ברכי נפשי

נוהגים שבחדשי החורף בשבתות שבין שבת בראשית לשבת הגדול אומרים אחרי מנחה מזמור ק"ד שבתהלים (ברכי נפשי) וכן ט"ו מזמורי שיר המעלות (ק"כ – קל"ד) (לבוש או"ח סי' תרסט).

הטעם: נושא מזמור ק"ד הוא מעשה בראשית ובריאת העולם, לכן נהגו לאומרו בשבת שהוא זכר למעשה בראשית ולהתחיל לומר בשבת בראשית, וכן ט"ו מזמורי שיר המעלות נאמרו לפי הגמרא (סוכה נג.) ע"י דוד בבקשתו לקיום העולם, כאשר מי התהום עמדו לשוטפו, בשעה שחפר יסודות לבית המקדש (לבוש שם וראה חדושי אגדות מהרש"א סוכה שם).

אבות

יד. השם

חמשת הפרקים של משניות בסדר נזיקין, שאינם עוסקים בענייני הלכה אלא דברי מוסר, דרך ארץ ומידות נקראים מסכת אבות (ב"ק ל).

הטעם: משום שיש בהם דברים שנאמרו ע"י אבות הראשונים שקיבלו התורה איש מפי איש, משה יהושע הזקנים אנשי כנסת הגדולה הלל ושמאי רבן יוחנן בן זכאי ותלמידיו (רש"י בסיום פרושו לאבות)^א.

ועוד, התנאים הנזכרים במסכת אבות נקראים אבות העולם "העמודים אשר בית התורה נכון עליהם" (המאירי בפתיחה לאבות)^ב.

ט בא"ר איתא בשם מלבושי יו"ט שראה לרבו מהר"ל פראג כמה פעמים שדרש בין מנחה למערב, וע"כ נראה דבזמנינו אין למנוע זה (לקבוע מדרש) (מ"ב שם סק"ט).

א וכ"ה במחז"ו עמ' 461.

ב וכן מצינו בירושלמי (יומא פ"א ה"א) ר' טרפון אביהן של כל ישראל.